

**II. ULUSLAR ARASI
OSMANLI'DAN CUMHURİYETE DİYARBAKIR
SEMPOZYUMU**

Düzenleyenler

Diyarbakır Valiliği
TOBB ETÜ Fen-Edebiyat Fakültesi

Haz. Ar. Gör. Murat ÖZAYDIN

Diyarbakırımızda ilki 2004 yılında gerçekleştirilen 'Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır' sempozyumunun ikinci ayağı olan "Osmanlıdan Cumhuriyete Diyarbakır" sempozyumu 14-19 Kasım 2006 tarihleri arasında, peygamberler şehri, sahabeler diyarı, medeniyetlere beşiklik etmiş, tarihe ışık tutan nadide şahsiyetleri yetiştirdiği ve dünyada ber şî ve benzeri olmayan tarihi Diyarbakır surlarının gölgesinde güzel şehrimiz Diyarbakır'da gerçekleştirildi. Sempozyumla ilgili malumata geçmeden önce sizlere Diyarbakırımızla ilgili kısa bilgiler vermek istiyorum.

Genel Bilgiler

Diyarbakır ve çevresi tarih öncesi dönemlerden itibaren her devirde nemini korumuş, Anadolu ile Mezopotamya, Avrupa ile Asya arasında doğal bir geçiş yolu, bir köprü görevi yapmış bu nedenle de çeşitli uygarlıkların tarihi ve kültürel mirasını günümüze kadar taşımıştır.

Tarih boyunca Amida, Amid, Kara-Amid, Diyar-Bekr, Diyarbekir, Diyarbakır adlarını alan kent Güneydoğu Anadolu bölgesinin orta bölümünde, Elcezire denilen, Mezopotamya'nın kuzey kısmındadır.

Yontma taş ve Mezolitik devirlerde, Diyarbakır ve çevresindeki mağaralarda yaşanmış olduğu, yapılan arkeolojik araştırmalar ile anlaşılmıştır. Eğil-Silvan yakınlarındaki Hassun, Dicle Nehri ve kolları üzerinde Ergani yakınlarında Hilar mağaralarında bu çağdan kalma kalıntılar tespit edilmiştir.

Anadolu'nun en eski köy yerleşmelerinden biri olan tarımcı köy topluluklarının en güzel örneğini veren Ergani yakınlarındaki Çayönü Tepesi, günü-

müzdten 10.000 yıl önceye tarihlenmesi ile sadece bölge tarihimize değil Dünya uygarlık tarihine de ışık tutmaktadır. M.Ö. 7.500-5.000 yılları arasında aralıksız olarak daha sonra da aralıklarla iskan edilmiş olan günümüzdeki kent uygarlığının ilk temellerinin atıldığı Çayönü, insanların göçebelikten yerleşik köy yaşantısına, avcılık ve toplayıcılıktan besin üretimine geçtikleri "Neolitik Devrim" olarak da bilinen teknolojik yaşam biçimi, beslenme ekonomisi ve insan doğal çevre ilişkilerinin tümü ile değiştiği kültür tarihi ile ilgili buluşlarda bir çok ilki de içeren canlı ve ilginç bir yerleşmedir. Yabani buğday, mercimek gibi bitkilerin tarıma alınması, koyun ve keçinin evcilleştirilmesi ile Çayönü bilim dünyasında önem kazanmıştır.

Yine Ergani yakınlarındaki Grikihaciyan Tepesi'nde M.Ö. 5.000 yılları başına tarihlenen "Gelişkin Köy Evresi" ya da Kalkolitik Çağ olarak adlandırılan Halaf Kültürünün sonlarına tarihlenen tek bir kültür evresi görülmüştür. Halaf Kültürü, Kuzey Irak, Suriye ve Güneydoğu Anadolu'da görülen yuvarlak planlı kubbeli evleri zengin boya bezeli çanak-çömleği ile ünlüdür.

Diyarbakır'ın Bismil İlçesi yakınlarındaki Üçtepe Höyük'te yapılan ve henüz bitirilmemiş olan kazı çalışmalarında ise 2. Bin, Yeni Asur, Helenistik ve Roma İmparatorluk dönemine tarihlenen önemli bir merkez ortaya çıkarılmıştır.

Öte yandan Lice yakınlarındaki Birkleyn mağaraları ve Eğil'deki Eğil Kalesi ve kayalardaki kitabeler Asurlardan kalan önemli eserler bulunmuştur.

Diyarbakır'ın kent merkezinin tarihine baktığımızda ise; M.Ö. 3. Binde kente Hurri-Mitaniler'in egemen olduklarını görüyoruz. M.Ö. 1260'a dek egemenliklerini sürdüren Hurri-Mitaniler'den sonra sırasıyla Asurlular, Aramiler, Urartular, İskitler, Medler, Persler, Makedonyalılar, Selevkoslar, Partlar, Büyük Tigran İdaresi, Romalılar, Sasaniler, Bizanslılar, Emeviler, Abbasiler, Şeyhoğulları, Hamdaniler, Mervaniler, Selçuklular, İnaloğulları, Nisanoğulları, Artuklular, Eyyübiler, Moğollar, Akkoyunlular, Safeviler ve Osmanlılar Diyarbakır'a egemen olmuşlardır.

Bu uygarlıklar arasında Diyarbakır'da en fazla tarihi eser yapan ve iz bırakanlar Romalılar, Abbasiler, Mervaniler, Selçuklular, Artuklular, Hıristiyan ve Osmanlılar olmuştur. Diyarbakır sadece Roma-Bizans değil aynı zamanda Müslüman, Pers, Arap ve Tür devletlerinin zengin tarihi ve kültürel değerlerini taşıyan ortak bir kültür mirası olarak günümüze kadar gelmiştir. Özellikler surlarda birçok medeniyetlerin izlerini kitabe, süsleme, figür, kapı veya görkemli burç şeklinde en canlı şekilde görebilmekteyiz.

Diyarbakır hicri 639 yılında İyaz bin Ganem kumandasındaki İslam orduları tarafından fethedilmiş, bu fetih sırasında büyük sahabelerden Halid bin

Velid'in oğlu Hazreti Süleyman ve beraberindeki 27 sahabe fetih kapısındaki muhasara sırasında şehit olmuşlardır. Türbeleri Diyarbakır'da Müslümanların uğrak ziyaret yerleri arasında yer almaktadır. Bu fetihle beraber Diyarbakır Anadolu'nun İslam'a açılan kapısı olmuş ve bunun akabinde birçok sahabe Diyarbakır ve çevresine yerleşmişler İlk vali olarakta Sultan Sa'sa hazretleri Diyarbakır'a vali olarak atanmış kendisi Diyarbakır'da yaşamış ve burada vefat etmiş, onun ardından İyaz bin Ğanem Diyarbakır'ın ikinci valisi olmuştur. Sultan Sa'sa Hazretlerinin Türbesi Diyarbakır'dadır. Zaman içerisinde değişik devletlere ev sahipliği yapan Diyarbakır Osmanlı Devletine savaşılmadan ve bir baskı unsuru olmadan kendisi bağlılığını bildirerek Yavuz Sultan Selim Han döneminde Osmanlı topraklarına katılmıştır. Osmanlı Döneminde Yavuzdan sonra Kanuni Sultan Süleyman Han 4 defa Diyarbakır'ı ziyarete gelmiştir. Osmanlı Döneminde Diyarbakır'da çok büyük eserler yapılmıştır. Bunlardan birisi bizzat Mimar Sinan tarafından inşa edilen ve görülmeye değer olan Behram Paşa camisidir. Diyarbakır da sırasıyla Osmanlı Döneminde hanlar, hamamlar, camiler ve medreseler inşa edilmiştir. Bunların izleri günümüze kadar devam etmekte ve bir sanat harikası olarak tüm güzellikleri yansıtmaktadırlar. Diyarbakırımızla ilgili bu bilgileri verdikten sonra sempozyumumuzla ilgili açıklamalara geçebiliriz.

Sempozyumun başlamasından bir gün önce Diyarbakır Valiliği; sempozyumun yapılacağı Diyarbakır Class Otelde, sempozyumun tanıtımı amacıyla bir basın toplantısı düzenledi. Düzenlenen toplantıda konuşan TOBB ETÜ Fen Edebiyat Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Bahaeddin Yediyıldız, yarın Diyarbakır ile ilgili son derece önemli bir bilimsel toplantının başlayacağını söyledi. İki yıl önce sempozyumun birincisinin yapıldığını ve bunun 3 bölümlük bir çalışma olduğunu, 2004'te Osmanlı öncesi Diyarbakır'ın geniş bir katılımı ile alındığını ifade eden Yediyıldız, bu sempozyumda da bütün yönleriyle Osmanlı döneminde Diyarbakır'ın analiz edileceğini belirtti.

Yediyıldız, sempozyumların üçüncüsünün de gelecek yıllarda Cumhuriyet dönemiyle ilgili yapılacağını, böylece Diyarbakır'ın ilk insandan bugüne ciddi bir şekilde bütün yönleriyle ayrıntılı olarak ele alınmış olacağını kaydetti. Sempozyum için bir yıl çalışıldığını, dünyanın neresinde olursa olsun Diyarbakır ile ilgili araştırma yapan bilim adamlarının katılımı için çaba gösterdiklerini belirten Yediyıldız, "27 yerli üniversiteden bilim adamı, 8 ülkeden 11 yabancı olmak üzere toplam 67 bilim insanı 3 gün boyunca Diyarbakır'ın Osmanlı dönemindeki sosyal kültürel ve ekonomik yönlerini ele alacak, analiz edecek" dedi.

Tarihi insanların yaptığını, tarihin bugün ve gelecek olduğunu söyleyen Yediyıldız, şunları kaydetti: "Dünü bilir oradaki dinamikleri anlar, onları hare-

kete geçirir, ama yeni buluşlarla geleceği inşa eder. Bu perspektiften bakmamız lazım. Bizim ürettiğimiz her şey kültürdür, tarihtir. Ekonomiden, zihniyet ve sosyal yapısına kadar hepsi bizim inşamızdır. Bilimsel toplantılarda kendi ürünü-müz olan nesneyi mercek altına yatırmaktayız.”

İl Özel İdaresi Genel Sekreteri Ahmet Aydın ise, Yurt içinden ve yurt dışındaki üniversitelerden yaklaşık 60 öğretim görevlisinin sempozyuma katılacağını belirterek, sempozyumun; bu akşam Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'nün “Osmanlılar Döneminde Diyarbakır” konulu “belge sergisi” ve Doris Bandera'nın “seramik sergisi” ile başlayacağını ve üç gün süreceğini söyledi.

Osmanlı'dan Cumhuriyet dönemine kadar Diyarbakır'ın kültür hukuk, folklor, eğitim gibi çeşitli yönleriyle irdeleneceğini ifade eden Aydın, şöyle dedi: “Geçen yıl, ‘Oğuzlardan Osmanlı’ya Diyarbakır’, bu yıl da ‘Osmanlı’dan Cumhuriyet’e 2. Uluslararası Diyarbakır’ önümüzdeki yıl ise, ‘Cumhuriyet Döneminde Diyarbakır’ı tartışacağız. Diyarbakır'ın tarihteki yerini, önemini irdelleyeceğiz. Diyarbakır tarihte bir çok medeniyette ev sahipliği yapmıştır.” dedi.

Sempozyuma, Dicle, Boğaziçi, Erciyes, Çukurova, Ankara, Manisa, Yıldız Teknik, Mimar Sinan, Yüzüncü Yıl, Hacettepe ve Başkent gibi üniversitelerin yanı sıra Belçika, Bulgaristan ve Avustralya'dan da akademisyenlerin bildirileriyle katıldığını bildirdi.

Sempozyumun sonunda hazırlanacak bildirilerin bir kitap haline getirileceği, sempozyumda, ‘Diyarbakır'ın Osmanlılar Tarafından Fethi ve Akkoyunlular Üzerine Görüşler’, “Diyarbakır Medreseleri ve Osmanlı Eğitim Sistemi içerisindeki Yerleri”, “18. Yüzyıl Diyarbakır'ında Kitap Sahipliği”, “Osmanlı Döneminde Diyarbakır'da Yönetim-Halk Münasebetleri”, “Osmanlı Döneminde Diyarbakır Kahvehaneleri’, “Diyarbakır'daki Osmanlı Dönemi Mihrablari” ile “Diyarbakır Sancağı ve Yer Adları” gibi sunumlar yapılacağını belirterek bu konulara dikkat çekti.

Sempozyum Diyarbakır'a gelen bilim adamları için 14 Kasım gecesi Class Otelde verilen kokteyle start aldı. Katılımın bir hayli yüksek olduğu kokteyle, bilim ve sanat adamlarının yanı sıra iş çevrelerinden de katılan oldu. Kokteylin yanı sıra sergi açılışı da yapıldı. Osmanlı'dan günümüze Diyarbakır'ın tarihi yapılarını ve o dönemlere ait resimler sergilendi. Gazeteci-Yazar İşadamı Mehmet Ali Altındağ'ın da katıldığı kokteyl'de sergi açılışının kurdelesini İl Özel İdaresi Genel Sekreteri Ahmet Aydın ve konuklar birlikte kesti.

Diyarbakır Valiliği ve TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi'nin işbirliği ile düzenlenen “2. Uluslararası Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Diyarbakır” konulu sempozyum, İl Valisi Efkân Ala, TOBB ETÜ Rektör Yardımcısı Rasih Demirci,

TOBB ETÜ Fen Edebiyat Dekanı Prof. Dr. Bahattin Yediyıldız, GAP İdari Başkanı Muammer Yaşar Özgül, Avusturya Büyükelçisi Dr. Heidemaria Gürer başta olmak üzere 11'i yabancı toplam 67 bilim adamı ve geniş bir halk kitlesinin katılımıyla 15 Kasım 2006'da start aldı.

Vali Efkân ALA açılış konuşmasında insanlık tarihinde iki büyük barış döneminin Roma ve Osmanlılar döneminde yaşandığını belirtti. Osmanlıların en büyük padişahı Kanuni Sultan Süleyman'ın yazdığı mektupta adı geçen nadir şehirlerden birinin Diyarbakır olduğunu bildiren Ala, bu bakımdan Diyarbakır'daki sempozyumun kültürlerin arasındaki iletişimin çatışmaya mı, yoksa ittifaka mı dönüşeceğini tartışıldığı bu yüzyılda çok daha anlamlı sonuçlar üretebileceğini vurguladı.

Osmanlı Devleti'nin, "insanı yaşat ki devlet yaşasın" felsefesi üzerine inşa edildiğini ifade eden Ala, "İnsanı temel alan uygarlıktan bizim alabileceğimiz çok önemli doneler var diye düşünüyorum. Tarihten problemleri günümüze taşımak yerine, çözümleri günümüze taşıyalım. o zaman daha anlamlı bir iş yapmış oluruz. İnsanlığa problem değil, çözüm üretmeliyiz. Tarihe başka bir gözle ve yeniden bakılması gerektiğini düşünüyorum" dedi. Vali Ala, konuşması sırasında bazı Türk şairlerine ait şiirlerin mısralarını Türkçe ve İngilizce okudu.

GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanı Muammer Yaşar Özgül de sempozyumun Diyarbakır ve bölge için önemli şeyler ifade ettiğini, insanlık tarihinde pek çok medeniyete beşiklik yapan ve önemli uygarlıklarının bulunduğu bölgenin, dinlerin, inançların kaynaştığı önemli bir kesişme noktası olduğunu kaydetti. Orta Doğu'nun tam bir kültürel zenginlik abidesi olduğunu, bölgenin de pek çok açıdan büyük potansiyeller taşıdığını dile getiren Özgül, Osmanlılar döneminde bölgenin barış sembolü olarak ortaya çıktığını, geçmişin bu güzel yansımalarını bugün de görmeyi arzu ettiklerini belirtti.

Diyarbakır'ın geçmişte önemli bilim ve sanat adamları yetiştirdiğini ifade eden Özgül, "Diyarbakır aslında bu tarihi kimliğiyle, yetiştirdiği edebiyatçıları ve sanatçılarıyla gündeme gelmeli ve bunlarla gurur duymalıdır. Diyarbakır aslında bu güzellikleri hak ediyor" diye konuştu.

"Bölgemiz güzelliklerle pek tanınmıyor. Genellikle basında bölgemiz olumsuzluklarıyla, yani töre ve namus cinayetleriyle, terörle gündeme geliyor. Ama Diyarbakır ve bölge bunu hak etmiyor. Bölgenin asıl gerçeği Türk kültürüne yaptığı katkıdır." Bu gerçeği bilmenin ve gençleri bu konuda bilinçlendirmenin gerektiğini ifade eden Özgül, "Bu konudaki en büyük görev sivil toplum kuruluşlarına ve Diyarbakırlılara düşüyor. Diyarbakır'ın gerçek yüzünü ve kimliğini yine Diyarbakırlılar tanıyacaktır. Önümüzdeki yıl düzenleyece-

ğimiz etkinlik bölgenin tanıtımına katkı sunacaktır” dedi.

Açılış konuşması yapan TOBB ETÜ Fen Edebiyat Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Bahattin Yediyıldız, Üzerinde yaşanan bölgenin kalkınma projelerini sağlam ve doğru zeminlere oturtabilmek için tarihi arkaplanının iyi incelenmesi ve anlaşılması gerektiğinin bilinen bir gerçek olduğunu savunarak, “Bu sebeple, Diyarbakır Valiliği, 2004 yılında bir proje hazırlanmıştır. Bu projeye göre, Diyarbakır ve bölgesini bilimsel açıdan değerlendirmek üzere 3 ayrı uluslararası sempozyum düzenlenmesi kararlaştırılmıştır” dedi.

Yediyıldız, Bildirilerde, sosyal yapı, sosyal hayat, sosyal dayanışma ve sosyal hizmet temalarının önemli bir yer tutmakta olduğunu vurgulayarak, “Bu çerçevede, Diyarbakır’daki dini ve etnik farklı zümreleri ve bunlar arasındaki ilişkileri analiz edecek, bu farklı zümrelerin, Osmanlı Barışı içinde birarada yaşama hüneri gösterdikleri ve bunlar arasında 19. Yüzyıla kadar çatışma yaşanmadığı varsayımlarını tartışacak bildiriler bulunmaktadır” diye konuştu.

Sempozyumumuzda sunulan bildiriler:

Sempozyumumuza yurt içinden ve yurt dışından oldukça yüksek katılım gerçekleşti. Oldukça seviyeli ve bilimsel değeri yüksek bildiriler sunuldu. Doç. Dr. Abdurrahman ACAR “Diyarbakır Medreseleri ve Osmanlı Eğitim Sistemi İçerisindeki Yerleri” başlıklı tebliğ sundu. Prof. Dr. Ali Fuat BİRKAN “Diyarbakırlı Divan Şairi Refi-i Amidi’nin sanatçı kişiliği” üzerine bir bildiri sundu. DOÇ. DR. İbrahim COŞKUN “XVI: Yüzyılda Diyarbakır’da Dini-Felsefi Düşüncenin entelektüel Düzeyi-Muslihiddin Lari Örneği” isimli bir bildiri sundu. Dr. Mustafa DİĞLER “Mimarbaşı Koca Sinan ve Diyarbakır Behram Paşa Cami” isimli bir bildiri sundu. Prof. Dr. Slavka DRAGANOVA “Diyarbakır ve yöresi için Bulgaristan’daki Osmanlı Evrakı” başlıklı bir bildiri sundu. Yrd. Doç. Dr. M. Salih ERPOLAT “Omsalı Döneminde Diyarbakır’daki Esnaf Grupları ve Meslekler isimli bir bildiri sundu.

Doç. Dr. İbrahim Güler Osmanlılar Devrinde Diyarbakır-Kuzey Afrika ilişkileri” başlıklı bir bildiri sundu. Arş. Gör. Murat ÖZAYDIN tarafından “Büyük Türk Mutasavvufu İbrahim Gülşeni Hazretlerinin Kurduğu Gülşeni Tarikatının Diyarbakır’a Yansımaları” başlıklı bir bildiri sunuldu. Bu bildiri de Mevlana Celaleddini Rumi’nin methine mazhar olan 15. ve 16. yüzyılları arasında yaşamış olan Diyarbakırlı Büyük Türk Mutasavvufu İbrahim Gülşeni Hazretlerinin hayatı, şahsiyeti, şöhreti, tasavvufi kişiliği, tarikatının prensipleri, kerametleri, ilmi yönü, Osmanlı padişahlarından Yavuz Sultan Selim Han ve Kanuni Sultan Süleyman ile olan münasebetleri, yetiştirdiği halifeleri, Diyarba-

kır, Edirne, İstanbul ve Mısır da yapmış olduğu faaliyetler ve son olarak Diyarbakır da kurmuş olduğunun tekkeleri ve bu tekkeler sayesinde etkilerini Diyarbakır da 1950'li yıllara kadar devam ettiren tarikatı ve Gülşeni mezarlığı ve ailenin son durumu başlıklarıyla bu tarikatın Diyarbakır için ne anlam taşıdığı belirtilerek Gülşeni Tarikatının Diyarbakır'daki serencamı ortaya koyulmaya çalışıldı.

Dr. Dean SAKEL "Diyarbakır'ın Osmanlılar tarafından Fethi ve Akkoyunlular üzerine görüşler" başlıklı bir bildiri sundu. Yrd. Doç. Dr. Mustafa SARIBIYIK "Tanzimatın Diyarbakır'da Uygulanması ve karşılaşılan güçlükler" başlıklı bir bildiri sundu. Öğrt. Mehmet ŞİMŞEK "Diyarbakır'da Katolik ve Ortodoks İlişkileri Açısından Yerli Cemaatler" başlıklı bir bildiri sundu. Yrd. Doç. Dr. Mustafa Tekin "Ali Emiri'nin "Osmanlı Vilayet-ı Şarkiyyesi" Bağlamında Diyarbakır" başlıklı bir bildiri sundu. Yrd. Doç. Dr. M. Hadi Tezokur "1869-1905 Yılları Osmanlı Dönemi Diyarbakır Vilayeti İçin Hazırlanmış olan 20 adet Salname Eşliğinde Diyarbakır'da Yaşayan Dinler ve Cemaatler" başlıklı bir bildiri sundu. Yrd. Doç. Dr. Mehmet TOP "Diyarbakır'da Osmanlı Dönemi Mihrapları" başlıklı bir bildiri sundu. Prof. Dr. Orhan Cezmi TUNCER "Sinan'ın aynı Planı Uyguladığı 4 Cami de ızgaralı düzen" başlıklı bir bildiri sundu. Arş. Gör. Serkan YAZICI "1895 Dönemi Ermeni Olayları" başlıklı bir bildiri sundu. Hatip YILDIZ "Diyarbakır Valisi Mehmet Halil Bey'in Beş Yıllık İcraatı ve Sultan II: Abdülhamit'in Emriyle Vilayetin Kalkınması İçin Hazırladığı Rapor" başlıklı bir bildiri sundu.

Sempozyumumuzdaki ilgi çekici ve önem arz eden tebliğlerden birkaçını burada biraz detaylıca zikretmek istiyorum. Dr. Talip ATALAY "19. Yüzyılda Sokak çocuklarını topluma Kazandırmada Başarılı bir Örnek: Diyar- Bekir Vilayeti İslahhanesi" başlıklı bir bildiri sundu.

Atalay, bildirisinde; Diyarbakır'daki sokak çocukları sorununun, 19. yüzyılda da kent için ciddi sorun olduğunun ortaya çıktığını söyledi.

Sokak çocuklarının rehabilite edilmesi için 1869 yılında Diyarbakır'da ıslahhane kurulduğunu ifade eden Atalay, 137 yıl önce kurulan ve başarılı sonuç alınan çalışmanın gönümüzde de uygulanabileceğini belirtti. Atalay, şöyle devam etti: "Sokakta yaşayan, dilenen veya çalışan kimsesiz çocukların ıslah edilmesi projesi 1860'lı yıllarda Mithat Paşa tarafından gündeme getirilmiş ve Diyarbakır'daki ilk ıslahhane 1869 yılında kurulmuş.

O dönemde Müslim ve gayrimüslim 60 çocuğun barındırıldığı Hasanpaşa Hanı'ndaki ıslahhanenin kapasitesi daha sonra yaşanan göçler nedeniyle artırılmış. İlk etapta devlet memurlarının katkılarıyla ayakta kalan kuruma, halk da katkı yapmış. İslahhanedeki çocuklar hem eğitim hem de mesleki anlamda

önemli başarılar kazanmış." olduğunu belirtti.

Atalay, 19. yüzyılın ikinci yarısında sokak çocuklarının, genellikle çevre sancak ve kasabalardan gelip dilenen, ailelerince istismar edilen, kimsesiz ve yetim çocuklardan oluştuğunu söyledi. Diyarbakır'ın o günün şartlarında sanayi açısından ülke genelinden aşağı durumda olduğunu ve sanayinin geliştirilmesi yönünde çalışmalar yapıldığını ifade eden Atalay, sanayinin geliştirilmesi yönünde çalışmalar yürütüldüğü sırada kalifiye eleman yetiştirilmesini sağlamak amacıyla ıslahhane fikrinin ortaya çıkarak kabul gördüğünü kaydetti.

Atalay Şehri sokaktaki çocuklar sorunundan kalıcı olarak kurtarıırken, acil ihtiyaç duyulan endüstri alanlarında eleman yetiştirip üretim yapabilecek, sürekliliği olan bir kurumun oluşturulması için ıslahhanenin ilk adım olarak atıldığını belirten Atalay, "Gerçekten de kurulmasından kısa bir süre sonra ıslahhane, yalnızca temel hedefleri gerçekleştirmekle kalmamış, daha ileri düzeyde mesleki eğitim yaptıracak sanayi ve ziraat mektepleri gibi kurumların oluşturulması fikrinin gündeme gelmesi ve hayat bulmasına da zemin oluşturmuştu" dedi.

Atalay, Osmanlı döneminde ıslahhanelerin açılmalarına zemin hazırlayan 2 temel faktör olan kimsesiz sokak çocuklarının barınma, eğitim ve psikolojik rehabilitasyonunun sağlanması ve ihtiyaç duyulan temel mesleklerde teknik eleman açığının kapatılması ihtiyacının günümüzde de geçerliliğini koruduğunu vurgulayarak bugüne model olabileceğini savundu. Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde sokak çocukları sorununun, halen yaşanan çok daha ciddi bir sosyal yara olarak dikkat çekmekte olduğunu ifade eden Atalay, hatta konunun lokal bir nitelikten çok ulusal boyutta yaşanan milli bir dram halinde olduğunu savundu.

Atalay, "Köyden kente, kentten bölgenin batısına doğru yoğunlaşan göçler ve yüksek doğum oranlarının acı sonuçlarından birisi de Doğu ve Güneydoğu menşeli sähipsiz ve kimsesiz çocukların sayısında gözlenen ürkütücü artış olmuştur. Halen pek çok sivil ve resmi kaynaklı kurum ve kuruluşça, Diyarbakır'ın ciddi bir sosyal problemi olarak sokak çocukları ve onların topluma kazandırılmalarına yönelik çeşitli faaliyetler yürütölmektedir."

Atalay bildirisini "Diyarbakır İslahhanesi, günümüzde yaşanan sorunlar bağlamında, sokak çocuklarına yönelik rehabilitasyon ve meslek edindirerek topluma kazandırma faaliyetleri tarihi açısından hem kurumsallaşmış yapısı, hem de başarılı olmuş teşebbüs olmasıyla ilham verici bir örnektir. Bugün Türkiye için ciddi bir sorun olan sokak çocuklarının ıslahında eski uygulama model olabilir." Sözleriyle noktalandı.

Rotterdam İslam Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Ahmet AKGÜNDÜZ: Di-

yarbakır Eyaleti Kanunları ve Şer'i Tahlilleri isimli bir bildiri sundu.

Prof Akgündüz, bildirisinde şunları söyledi..Kanuni devrinin ilk dönemlerinde Diyarbekir Eyaleti iki ana bölgeye ayrılmıştı. Birincisi Diyarbekir Eyaleti, ikincisi Kürdistan Eyaleti. Ancak "Osmanlı Kanunları Kürdistan Eyaleti'nin idari birimlerinde uygulanmamıştır" dedi.

İslam Üniversitesi Öğretim üyesi Ahmet AKGÜNDÜZ konuşmasında Erzinca Eyaleti Beylerbeyisi olan Bıyıklı Mehmed Paşa, 1515 tarihinde Diyarbekir bölgesinin fethine memur edildiğini ve fetih tahakkuk edince, yeni kurulan Diyarbekir Eyaleti Beylerbeğliğince, 27 Ramazan 921/4 Kasım 1515'de getirildiğini belirterek, O halde Diyarbakır eyaletinin kuruluş yılı 921/1515 ve ilk beylerbeyi de Bıyıklı Mehmet Paşa'dır" dedi.

Diyarbekir Eyaleti'nin sancaklarının diğer eyaletlerde olduğu gibi, zaman içinde değişikliklere uğradığını hatırlatan Akgündüz, "Ancak eldeki vesikaların, Yavuz devrindeki durumu, aşağı yukarı ortaya koyacak vasıfta olduğunu söyledi.

Akgündüz, Kanuni devrinin ilk dönemlerinde Diyarbekir Eyaleti'nin iki ana bölgeye ayrıldığını vurgulayarak, "Birincisi Diyarbekir Eyaleti (Vilayeti), ikincisi ise Kürdistan Eyaleti. Birinci İdari belge, yani Diyarbekir Eyaleti adı altında ilerde göreceğimiz klasik Osmanlı Sancakları toplanmıştı. Bunların en önemlileri, Adilcevaz, Amid, Ana ve Hit, Arabgir, Aşair-i Ulus, Atak , Bitlis, Çemişgezek, Deyr'ür-Rahbe, Ergani, Habur, Musul, Mardin, Ruha, Sincar, Siverek, Hısn-ı Keyf, Kığı, Nusaybin, Rakka, Siird ve Tercil Livası, İkinci İdari Bölge ise sonradan ekrad sancakları veya hükümet diye adlandırılan idari merkezlerin toplandığı Vilayet-i Kürdistan'dır. Kürdistan Eyaletinin ise, Behrani, Cizre, Çabakçur, Çermik, Eğil, Genç, Hazzo, Hizan, İmadiye, Kulb, Mihrani, Müküs, Palu, Sason, Tercil, Şervi Vastan ve Zerriki Livası sancaklardan oluşmuştu. En önemli sancaklarını saydığımız Kürdistan Eyaleti'nin bu idari bilimleri, sonradan hükümet veya Ekrad sancağı diye adlandırılmış ve istisnai haller dışında, buralarda Osmanlı kanunları uygulanmamıştır" diye konuştu.

Diyarbekir Eyalet Kanunlarına da değinen Akgündüz, şöyle dedi:

"İlhanlılar devrindeki kanun-ı memleket'i andıran bu kanunnameler Osmanlı Devleti'nde Vilayet veya sancak kanunnamesi diye bilinmektedir. Sancak ve vilayet kanunnameleri, umumi kanunnamelerin birinci grubunu teşkil eden Kanun-i Osmanî'nin eyalet ve sancaklara göre, her biri şer'i örfi hükümler konusunda mütehasıs olan defter eminleri ve vilayet katipleri tarafından husisileştirilmiş şekilleridir. Kanunnamelerin şer'i tahlillerini yaparken anlaşılacaktır ki, özellikle harac-ı mukaseme ve harac-ı muvazzafın karşılığı olan çift resmi ve öşrün, arazinin verimliliğine göre onda birden sifıra kadar tespit edilebilir olması, cizye vergisinin şahısların sosyal ve iktisadi durumları yahut yapılan sulh antlaşmasına göre miktarının ve mahiyetinin farklı tesbit edilme mecburiyeti, örfi vergilere esas teşkil eden mahalli örf ve adetlerin muhtelif isim ve mahiyetlerde bulun-

ması ve benzeri hususlar, arazinin, mahalli örf ve adet kaidelerinin ve fetih tarzının farklılığına göre, birbirinden ayrı hususi kanunların tanzimini icabettirmiştir”

Kanunları Kim ve Nasıl Hazırladı?

Akgündüz, Diyarbakır Eyaletine ait Yavuz devrindeki kanunnamelerin, Osmanlı ve Hasan Padişah Kanunları esas alınarak hazırlandığını ifade ederek, Kanunnamelerin baş taraflarındaki izahlardan anladığımızı göre, bu kanunları kaleme alanlar, başta İdris-i Bitlisi ve Diyarbakır Beylerbeyi Bıyıklı Mehmed Paşa ve Eyalet merkezi kadısıdır. 1520’de vefat eden İdris-i Bitlisi, din alimi tarihçi ve devlet adamıdır. 1515’de önce bayburd ve Erzincan idareciliğine getirilen sonra da Diyarbakır Eyaleti beylerbeyliğine tayin edilen Bıyıklı Mehmet Paşa ise Yavuz’un gözde valileri arasındadır. Diyarbakır kadısının en az bir mevliyet kadısı olduğunda şüphe yoktur. Kanunların hazırlanmasında, her mahallin ileri gelenleri, Kethüdalar ve ilim adamlarının bulunduğu da görülmektedir. Bunları kanunların başından öğrenmek mümkündür. Zikredilen ehliyetli kalemlerce yazılan kanunnameler, tapu tahrir defterleriyle beraber padişaha arz edilmekte ve tasdik edilince kanun hüviyetini kazanmaktadır. 1518 tarihli defterden Amid kadısının Mevlana Abdullah Çelebsi ve Diyarbakır Kethüdasının da Bali Bey olduğunu anlıyoruz. Bu kanunnamelerde para birimleri, sıvı, ağırlık ve alan ölçüleri Akkoyunlular’a ve mahalli adetlere göre zikredilmiştir” diye konuştu.

Diyarbakır Kanunnamelerindeki Ceza hukuk

Akgündüz, Diyarbakır Kanunnamelerindeki Ceza Hukuku ve hükümlerini de şöyle özetleyerek “Osmanlı hukuku ile alakalı araştırmalarda düşülen hataların en büyüğü ceza hukuku konusundadır. Zira İslam ceza hukukunun genel esaslarından haberdar olmayan ve ta’zir müessesesinin şartları ve unsarlarını bilmediğinden kanunname hükümlerini tam kavramayan yerli ve yabancı bir kısım araştırmalar, Osmanlı Kanunnamelerindeki ceza hükümlerinin İslam ceza hukukuna aykırı yönleri bulunduğunu iddia etmişlerdir. Bu iddiaya göre, Osmanlı ceza Kanunnameleri, İslam Ceza hukukunun hükümlerini değiştirmiştir” sözleriyle konuşmasını tamamladı.

Sempozyumun son günü TOBB Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Bahattin YEDİYILDIZ Bey’in sempozyumun değerlendirmesini yaptığı, katılımcılara teşekkür ettiği konuşması ve bir dahaki yıl “Cumhuriyet Dönemi Diyarbakır” sempozyumunda görüşüebilme temennisiyle son buldu. Sempozyumun ertesi günü Diyarbakır’dan, Batman, Hasankeyf, Midyat ve Mardin illerine gezi düzenlendi. Buralarda yer alan tarihi eserler, camiler, kili-

seler, medreseler ziyaret edildi. Sempozyum programının son günü Diyarbakır'da yer alan tarihi eserler, sırasıyla. Ulu Cami, Şeyh Matar cami, Lalabey Cami, Nebi Cami, Behram Paşa Cami, İskender Paşa Cami, Melik Ahmet Cami, Hazreti Süleyman Cami, Fatih Paşa Cami, Bıyıklı Mehmet Paşa Cami, daha sonra Mesudiye Medresesi, Zinciriye Medresesi, Deliller Hanı, Hasan Paşa Hanı, şehirde yer alan tarihi hamamlardan Deva hamamı, Çardaklı hamamı, kiliselerden Meryemana kilisesi, Atatürk'ün kaldığı Gazi (Seman) Köşkü, Dicle Nehri üzerindeki on gözlü köprü ve son olarak Diyarbakır surları üzerinde gezintiyle surlarda yer alan 82 burç gezilerek, içkale de yer alan Artuklu Sarayı kalıntıları gezilerek Diyarbakır daki gezimiz son derece verimli bir şekilde tamamlandı.

Senpozyumumuzda emeği geçen başta Diyarbakır Valiliğine, TOBB Endüstri Ve İletişim fakültesine, İl Valimiz Efkân ALA Bey'e, Prof. Dr. Bahattin YEDİYILDIZ Bey'e, tertip komitesinde ve bilim kurulunda yer alan tüm değerli hocalarımıza, sempozyumun gerçekleşmesinde bilimsel yönde n tebliğleriyle katılımda bulunan tüm katılımcı hocalarımıza ve Diyarbakırımızın tanıtımını üstlenen İl Kültür Turizm Müdürlüğüne ve katkıda bulunan değerli personeline, tüm sivil toplum kuruluşlarına, Diyarbakırımızın tarihteki önemini ve unutulmuş güzelliklerini yeniden gün ışığına çıkarmak adına gösterdikleri bu çabayı takdir ediyor ve bir Diyarbakırlı olarak kendilerine sonsuz minnet, şükran ve saygılarımı sunuyorum.